Jutarnji list
SUBOTA, 27. 5. 2023.

Razgovor sa slovensko-talijanskim povjesničarom, autorom bestselera "Tito i drugovi", koji je upravo objavio knjigu "Partizani"

Jože Pirjevec

DAVOR PONGRAČIĆ / CROPIX

Moja obitelj je pobjegla od komunizma, ali ne mogu podnijeti ovu politikantsku demonizaciju partizana

Bleiburg je bio pokolj. I svi su se svetili pobijeđenima. Talijanski partizani likvidirali su na tisuće "fašista", Francuzi isto. Znate što se događalo nakon Francuske revolucije, pa sumnjam da netko dovodi u pitanje njezin epohalni značaj

Razgovarao: VLADO VURUŠIĆ

Nakon intrigantnog djela "Tito i drugovi" slovensko-talijanski povjesničar Jože Pirjevec napisao je još jednu knjigu koja izaziva pažnju - "Partizani" - koja bi se uskoro u hrvatskom prijevodu trebala pojaviti u izdanju zagrebačke kuće Srednja Europa. U vremenima kada smo suočeni s politizacijom, neznanstvenom i brutalnom revizijom povijesti Pirjevec smatra da je baš sada i baš zato potrebna jedna opsežna knjiga o jednom, kako kaže, jedinstvenom fenomenu kao što je antifašistički pokret otpora koji je nastao na području Jugoslavije.

- Ta se zemlja raspala u samo sedam dana, a bila je neželjena i neuspješna jer praktički nikome nije odgovarala. Opterećena neriješenim nacionalnim, socijalnim i društvenim problemima, ali je jedna mala, čak i marginalna stranka, kakav je bio tada KPJ, uspjela organizirati i pokrenuti na novim zasadama i idejama najveći antifašistički, partizanski pokret u Europi - kaže nam na početku razgovora 83-godišnji Jože Pirjevec.

- Partizanski pokret treba lišiti ideologizacije i idolatrije koja je vladala u socijalizmu, ali i današnjeg politikantstva, revizionizma i pokušaja minimizacije i nove ideološke instrumentalizacije. Ovdašnji partizanski pokret je fenomen koji treba proučavati, ali na koji svi mi s ovog područja trebamo biti ponosni. Moj motiv je bio upravo taj - ne mogu podnijeti ovu politikantsku demonizaciju partizanskog pokreta. Osobno ne dolazim iz 'partizanske obitelji'. Dapače. Moj otac nije želio živjeti u 'komunizmu' te je, krajem 40-ih godina, s cijelom obitelji pobjegao u Trst, nadajući se da će on postati 'europski Singapur'. Tako da ni obiteljski niti po svom odgoju i obrazovanju nisam opterećen nekim ideološkim 'jugoslavenskim ili socijalističkim' narativima ili utjecajima, ali sam kao povjesničar koji se bavi 20. stoljećem shvatio da to trebam napraviti jer je taj otpor fascinantan, intrigantan i zanimljiv. U Europi niste imali tako nacionalno, socijalno i društveno raznolik pokret otpora koji je djelovao kao cjelina kakav je bio na području od Slovenije do Makedonije i koji je odredio povijesne, nacionalne i političke sudbine tih naroda i socijalnih grupacija. I u nekim drugim zemljama, poput Italije, Francuske, Norveške ili Poljske, postojali su pokreti otpora koji su bili politički određeni - svoje pokrete su imale razne političke grupacije, ali nijedan nije dostigao tu organizacionu sposobnost, u prvom redu da se od gerile postupno pretvori u respektabilnu vojsku, niti je u sebi sadržavao političko-administrativnu komponentu, jer su partizani odmah na oslobođenim područjima organizirali svoje organe vlasti, administraciju, pa i kreirali društveni i obrazovni sustav, a u vojnom smislu niti jedan od nabrojanih pokreta otpora nije na sebe privlačio toliko neprijateljskih snaga kao ovdašnji partizanski pokret. Znamo da su Nijemci čak s istočnog bojišta povlačiti trupe na područje Jugoslavije zbog partizana. Mnoge svoje snage, koje bi "rado" koristili u Italiji, u SSSR-u ili nakon invazije na Normandiju morali su držati ovdje jer su imali velikih problema. Cijelo vrijeme rata partizani su imali veća ili manja oslobođena područja na kojima su mogli organizirati državni život, a kruna kojeg su dva zasjedanja AVNOJ-a, na kojem su donesene važne političke odluke. Ostali pokreti otpora nikada nisu dosegnuli tu razinu djelovanja. Taj partizanski pokret je službeno i potvrđen i kao saveznički na sastancima "velike Trojke".

Možemo li odvojiti ono što je bilo u ratu s onim što je došlo poslije?

- Naravno da je sve povezano, ali nije dobro da se iz perspektive onoga što je došlo poslije tumači partizanski pokret. Tu neke stvari treba ipak nivelirati. Slažem se da je nakon rata bila diktatura, ali i ona se vremenom mijenjala i svakako bila drukčija od sustava koje je SSSR nametnuo istočnoeuropskim državama, a to je bilo moguće upravo zbog autohtonog i autentičnog partizanskog pokreta. Titovo 'ne' Staljinu moglo se dogoditi upravo zato. Naime, što je kod Titova pokreta još važno jest da se on institucionalizirao, za razliku od svih ostalih. Naime, i Angloamerikanci i Rusi su, kada bi došli, razoružavali pokrete otpora i u Italiji, i u Poljskoj, i u Francuskoj, ili su ih uključivali u svoje postrojbe, ne dajući im više mogućnost samostalnog djelovanja. Toga ovdje nije bilo. Drugo, Crvena armija gdje god da je došla ostajala je i ustrojavala je svoju vlast, a u Jugoslaviji, odnosno Srbiji, ona je sudjelovala u oslobodilačkim operacijama, ali je na zahtjev Tita napustila zemlju. Važnost partizanskog pokreta je da kao pobjednici nismo čekali, kao nakon Prvog svjetskog rata, da drugi odlučuju za nas, nego smo imali određenu snagu u međunarodnim odnosima.

Zašto je jednoj, kako ste rekli maloj i marginalnoj stranci uspjelo da stvori jedan takav respektabilan pokret, a drugima koji su bili jači nije?

- To je također jedan od fenomena. Komunisti jedva da su pred rat imali 5-6 tisuća članova, ali imali su jednog Tita i savršenu disciplinu, koordinaciju i ne manje važno - vjeru i fanatizam. Vjeru u nekakvu bolju budućnost. Oko dvije trećine prijeratnih komunista poginulo je u ratu, a mnogi su imali i iskustvo Španjolskog građanskog rata. No, zašto su drugi bili neaktivni? Kod vas u Hrvatskoj HSS je tada bio najjača, najorganiziranija, najbrojnija i po članstvu i po simpatizerima stranka, raširena na velikom području, koje je čak imala i svoje (para)vojne formacije - 'straže', ali Maček nije to iskoristio niti je, očito, imao hrabrosti da pokrene nekakav otpor, nego se povukao i čekao, pokazujući da nije dorastao ni vremenu ni trenutku. Za Tita možemo reći svašta, ali on je znao iskoristiti trenutak, bio je čovjek svog vremena, stavio je glavu na panj i pomalo je tužno da ga se sada zbog toga razapinje. Nitko tada nije sprečavao i druge da se suprotstave nacizmu i okupaciji i svemu onome što je ona nosila. Partizanski pokret nastao je na nekoliko osnovnih temelja - okupacijske snage poput Talijana i Bugara odmah su počele s politikom nasilnih asimilacija mjesnog stanovništva, u NDH počeli su zločini nad Srbima, Dalmacija je predana Italiji, u Srbiji je postojao taj 'patriotski otpor' na zasadama Prvog svjetskog rata, tako da se stvorila na cijelom području jedna kritična masa koja je bila spremna na otpor. Komunisti su to znali pokrenuti i kanalizirati - da recimo u Hrvatskoj progonjeni Srbi od strane ustaša ne završe među četnicima ili da pridobiju Hrvate iz Dalmacije i Istre, kao i Slovence koji su bili izloženi germanizaciji i talijanizaciji. Pokret nije uvijek i cijelo vrijeme bio na istom nivou svugdje. Počelo je u Srbiji, da bi onda tamo jedno vrijeme zamro, zbog brutalnih odmazdi Nijemaca i, blago rečeno, kontroverzne pozicije četnika, ali je bio stalan u Crnoj Gori, BiH, Hrvatskoj i Sloveniji, a pogotovo se razbuktao nakon kapitulacija Italije. Tu je baš Tito pokazao iznimne organizacijske sposobnosti i vrlo vješto je iskoristio i taj ideološki i idealistički moment kod članova partije, kada je ljude koji su spašavali živu glavu i opstanak usmjerio u borbu za, kako su govorili, novo, pravedno društvo, nacionalnu i socijalnu jednakost. Ima još jedan detalj, koji je jako važan, koji sam uočio radeći na knjizi, recimo - velik broj žena koji se priključio pokretu, jer je nudio njihovi emancipaciju. I to je činjenica. Emancipacija žena koje su bile potpuno podređene i neobrazovane dogodila se upravo tijekom rata. U nacionalnom smislu Slovenci, Bošnjaci i Makedonci su ojačali ili dobili svoj identitet kroz rat, Crnogorci su se u identifikacijskom smislu oporavili i povratili od nestanka, a Hrvati proširili svoj nacionalni teritorij, kao i Slovenci, i ono možda najvažnije - skinuli su s Hrvata to breme nekakve 'kolektivne krivnje' koja im se mogla prišiti zbog ustaških zločina. Svi su nešto dobili, mogućnost školovanja, napredovanja bez obzira na klasu, a u nacionalnom smislu svi su postali političko-društveni čimbenici jer su se svi osjećali ravnopravno, potrebno i važno. Sve te podčinjene nacije i socijalni slojevi postaju čimbenici i za njih se počinje znati. U engleskim arhivima sam pronašao izvješća britanskih obavještajaca koji su bili u misijama među partizanima i u njima "otkrivali" Slovence kao narod.

ZA TITA MOŽEMO REĆI SVAŠTA, ALI ON JE ZNAO ISKORISTITI TRENUTAK, STAVIO JE GLAVU NA PANJ. POMALO JE TUŽNO DA GA SE SADA ZBOG TOGA RAZAPINJE. NITKO TADA NIJE SPREČAVAO I DRUGE DA SE SUPROTSTAVE NACIZMU I OKUPACIJI

VAŽNOST PARTIZANSKOG POKRETA JE DA KAO POBJEDNICI NISMO ČEKALI, KAO NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA, DA DRUGI ODLUČUJU ZA NAS, NEGO SMO IMALI ODREĐENU SNAGU U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Ne možemo zaobići Bleiburg, odnosno ono što se tamo događalo nakon što je službeno Drugi svjetski rat bio završen. Kod nas se želi stvoriti dojam da se cijeli Drugi svjetski rat "smjesti" u tih sedam dana svibnja 1945.

- To je evidentni problem. U svojoj knjizi dajem dosta prostora Bleiburgu. No, to ne možemo odvojiti i od fenomena osvete, koji je bio nad pobijeđenima diljem Europe. Svi su se svetili pobijeđenima. I tu dimenziju ne smijemo zaboraviti kada govorimo o tragediji Bleiburga. Na desetina tisuća zarobljenih njemačkih vojnika umrlo je doslovce od gladi u savezničkim logorima, a da ne govorim kako su prošli Nijemci u sovjetskim gulazima. Ne treba zanemariti da su u talijanski partizani likvidirali na tisuće 'fašista'. Kad govore o fojbama, zanemaruju da su kod Milana ili u Emiliji Romagni talijanski partizani u fojbe pobacali tisuće svojih protivnika. Konačno, Mussolini je kažnjen bez suda. Francuzi su se obračunavali žestoko sa svojim kolaboracionistima. Takve osvete je bilo i na Bleiburgu, ali tu ima i neke dodatne dimenzije koje su se ticale odnosa među saveznicima, jer odmah po okončanju rata dolazi do trzavica između Zapada i Sovjeta, pa i očekivanja da bi moglo doći do ratnog sukoba dojučerašnjih partnera u ratu protiv nacizma. Naime, postojala je opasnost da Britanci uđu dublje na ovdašnji teritorij, pa se Tito bojao za svoju vlast, ali i da bi se kolaboracionisti mogli iskoristiti za taj mogući sukob Istoka i Zapada. Postojao je plan, odnosno operacija Unthinkable (Nezamislivo), koja je pretpostavljala mogući rat dotadašnjih saveznika koji je razradilo Britanski vojno-operativni štab, pod Churchillom. To se dugo poricalo, ali sada su dokumenti dostupni. U sklopu toga postojala je i operacija Beehive (Košnica) za napad na Jugoslaviju, odnosno protjeranje ili izbacivanje partizana, u prvom redu s područja Austrije, odnosno Koruške, koje su zauzela Jugoslavenska armija i imala u planu pripojiti Sloveniji. Englezi su Titu jasno dali do znanja da u Austriji i Italiji on ne može ići dalje, iako je namjeravao. Znate da su partizani ušli u Trsta unatoč protivljenju saveznika. Zato je bilo potrebno očistiti Korušku u kojoj se tada nalazilo na tisuće vojnika - od Nijemca i Mađara, ruskih i albanskih kolaboranata, do raznoraznih jugoslavenskih kolaboracionističkih snaga - ustaša, belogardejaca, četnika, ljotićevaca, nedićevaca i ostalih.

Mislite da je moglo doći do sukoba? U to vrijeme traje i građanski rat u Grčkoj?

- Do sukoba, na sreću, nije došlo. Tito je popustio oko Koruške jer nije dobio Staljinovu podršku u vezi s tim, a osim toga računao je da ako popusti u Austriji, neće morati oko Istre i Trsta, što je možda smatrao važnijim i izglednijim u tom trenutku. Dobro ste rekli, ne treba zanemariti niti događaje u Grčkoj. U Grčkoj su partizani komunisti pobijedili, ali uz pomoć Engleza dolazi do monarhističkog puča i uskoro građanskog rata. Staljin ostavlja grčke partizane na cjedilu. Cijeli taj kontekst neposredno pred kraj rata i nakon njega treba imati u vidu kada govorimo i o Bleiburgu i o Titovim potezima. Tito još nije bio čvrsto na vlasti. Praktički ju je imao, ali je bio prisiljen, na neki način, dijeliti vlast s 'monarhističkim strukturama', u vladi su mu bili kraljevi ministri i ban Subašić. Tito se također pribojavao da mu se ne dogodi grčki scenarij. Ne govorim sve ovo da ispadne kako Bleiburg nije pokolj, nego stvari pokušavam shvatiti i staviti u kontekst svega što se tada događalo i dogovaralo. Dopustio bih da je Tito već tada bio oprezan prema Staljinu, što je kulminiralo 1948. godine. Bio je svjestan da Staljin gleda svoje interese i o svemu se dogovara s Amerikancima i Britancima. Tito se bojao toga, a Churchill da u Italiji pa i u Francuskoj ne pobijede komunisti, koji su tada bili vrlo jaki.

Diskreditira li Bleiburg partizanski pokret?

- Rekao bih da je to zločin, ali stavio sam stvari u političko-vojni kontekst. No, on ipak ne može zasjeniti veličinu i značaj partizanskog pokreta. Znate što se događalo nakon Francuske revolucije - giljotine, masakri i ubojstva - pa sumnjam da netko dovodi u pitanje njezin epohalni značaj i veličinu za svjetsku povijest. Partizanski pokret bio je značajan za sve ovdašnje narode, ali je imao i svoj veliki udio u cjelokupnoj epopeji Drugog svjetskog rata. On je njezin neodvojiv dio. Tito je razmišljao kao pragmatični državnik, imao je pomoć Rankovića, Kardelja i Đilasa, vjerojatno jedinih koji su sve znali i donosili odluke, pa i o Bleiburgu.

Titu je danas ukinut trg u Zagrebu, što mislite o tome?

- Osobno mi je zbog toga žao. To je propust. On je sigurno najveći hrvatski političar i jedna od najznačajnijih svjetskih povijesnih ličnosti koje imate. A Hrvat! Naravno da je on bio osebujna politička ličnost, nije bio 'cvijeće', ali Bože moj, kakav je bio, recimo, Churchill, pa sumnjam da ga netko danas osporava na način kako to rade s Titom. On je bio čovjek tog vremena. Govorim kao povjesničar - šteta da Tito ovdje nema svoj trg jer ga sigurno zaslužuje, kao i svugdje po bivšoj Jugoslaviji. Njegova je veličina da je dvojici najvećih diktatora 20. stoljeća - Hitleru i Staljinu - rekao 'ne'. ❑